Radnóti Sándor

Idiotes

(Nem) zárszó a politikaiköltészet-vitához

VISSZHANG - LVI. évfolyam, 16. szám, 2012. április 20.

Bán Zoltán Andrással majd' fél évvel ezelőtt beszélgetést kezdeményeztünk a magyar politikai költészet lehetőségeiről. Levélváltásunk arról szólt, hogy az irodalom magára hagyta az olvasót, s nem artikulálja politikai szenvedélyeit. Nem volt ez előzmény nélküli; néhány politikai vers jelentős hatást váltott ki, s erről egy rövid tanulmány (Nagy Gergelyé) már korábban megjelent. Mindenesetre úgy látszik, hogy megéreztük „a nap követelményét", mert kezdeményezésünk nem maradt visszhangtalan. Az *ÉS*-ben és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyik blogján vita alakult ki (amelybe más blogok is bekapcsolódtak) [Előzmények: Bán Zoltán András–Radnóti Sándor: *A magyar politikai költészetről*, *ÉS*, 2011/46., nov. 18., Térey János: *Kedves Sándor és Zoltán*, *ÉS*, 2011/47., nov. 25., Elek Tibor: *A létező magyar politikai költészetről*, *ÉS*, 2011/48., dec. 2., Nyilas Atilla: *Hozzászólás a* Búcsúlevél*hez*, *ÉS*, 2011/49., dec. 9., Bazsányi Sándor: *Hogy itt mi megy, nagymama – az alázúduló vörösiszapban…*, *ÉS*, 2012/1., jan. 6., Kálmán C. György: *A politikai olvasásról*, *ÉS*, 2012/2., jan. 13., Bárány Tibor: *Miért nincs magyar politikai költészet, ha egyszer van?, ÉS*, 2012/5., febr. 3., Margócsy István: *Hányféle velszi bárdok?, ÉS*, 2012/7. febr. 17., Schein Gábor: *Welcome to Egypt, ÉS*, 2012/9., márc. 2., László Emese: *A politikai költészet Janus-arca*, *ÉS*, 2012/10., márc. 9., Vári György: *Micsoda a politika?*, *ÉS*, 2012/12., márc. 23., Bene Sándor: *Belgium romjai, ÉS,* 2012/14., ápr. 6. – a szerk.], a Klubrádió, a Nyitott Műhely és az Írószövetség beszélgetést szervezett, a *Litera* pályázatot hirdetett e tárgyban, s nyomában, mint ahogy egyes folyóiratokban is, politikai versek jelentek meg, amiképpen a *Magyar Nemzet*ben politikai bírálat magáról a vitáról, a Magvető pedig közéleti lírai antológia kiadását tervezi. Úgy tűnik fel azonban – s ezt minden megbántottság nélkül mondom –, hogy a bedobott tárgy gyűrűzött tovább, utánahajított gondolataink elmerültek.

Nem áll szándékomban ezeket a vita befejezéseképp (ami tovább fog folyni, ha ez a szerkesztőség most lezárása mellett döntött is) újra kihalászni, csak annyit jegyzek meg, hogy ha olyan erős az apolitikusság iránti hajlam – és nem állítom, hogy jó okok híján –, mint a mai magyar kultúrában, akkor nem csodálható, ha a politikai költészet is némi depolitizáláson megy keresztül. A *Litera* óvatoskodó pályázati kiírása példaszerűen ilyen. De kínálhatja ezt a tudomány is (definíció, reader-response criticism, az irodalomtörténeti adatok terjedelmi kiterjesztése1), az irodalomkritika (a politikai versek en gros vagy éppen mindig a szóban forgó politikai vers esztétikai leértékelése), a költői öntudat, amely a politikai összefüggést kikéri magának és így tovább. Lehet, hogy általában megfontolandó László Emese intelme: *„a magyar politikai költészetről szóló diskurzus szempontjából mindenképpen jó volna nem úgy gondolni a politikai költészetre, mint amelynek léte vagy fontossá válása szükségszerűen fonódik össze az autokrácia megjelenésével vagy a szabadelvű demokratikus jogrendszer csorbulásával"*, s úgy látszik, hasonlóképpen vélekedik az újabban nagyszerű politikai újságíróként is működő Vári György, de, megvallom, Bán és én mindenesetre ennek a lehetőségnek, ha nem is szükségszerűségnek a jegyében kezdtünk el levelezni egymással.

A görög ókorban idiotesnak nevezték azokat, akik nem vállaltak közhivatalt és nem vettek részt a politikai életben. Azóta ez a szó is értelemváltozáson ment keresztül, s a politika maga is, az egyén és az állam viszonya, az erény és a szabadság viszonya, a közélet és a magánélet viszonya. A közjó megvitatásától való irtózásnak azonban kitüntetett helyévé vált Magyarország. 2012. március 15-én két tömeg állt egymástól néhány kilométer távolságban. Nyilván a politikailag legaktívabb emberek verődtek össze. A

nagyobbik tömeg a fennálló kormányzatot éltette, a kisebbiknek nem tetszett a rendszer, nem tetszett ez az egész. De még ez a két tömeg is – mint tömeg – mélyen apolitikus volt. A nagyobbik nem igényelt politikai perspektívát, hanem annak hiányát az elmúltnyolcév szidalmazásával és az „egyedül vagyunk" s „mindenki az ellenségünk" indulatot korbácsoló önsajnálatával kompenzálta, a kisebbik pedig egyedül azáltal tudott jelentős számot elérni, hogy a leváltás heves igényén kívül zárójelbe tett minden politikai célt és hozzá vezető utat. Két hónappal korábban az „alaptörvény" hatálybalépése ellen tiltakozó tömegre leginkább két vers hatott. Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról;* Orbán Ottó *A dán királyi főszámvevő jelentése a Fortinbras & Fortinbras cég átvilágításáról*. Ezt a hatást úgy lehet leírni – s ezt éreztem Kemény mostanában erősen lesajnált (bár Bene Sándor és Nyilas Atilla által rehabilitált) versével kapcsolatban is –, hogy felszabadítja a képzeletet, megnyitja a közös beszéd előtt a lehetőséget az atomizálódott apátia állapotában. A „tömeg" és a költészet így kerül kapcsolatba egymással.2

Nem a politikai irányok költői meghatározásáról van szó, noha az sem zárható ki, s nagyszerű példákat kínál rá a magyar hagyomány, de költői előjogként való meghatározása elavult (bár Csoóri Sándor még a rendszerváltás idején is naiv módon hangoztatta). Modern lángoszlopok nem érdekelnek bennünket. (Lásd Schein és Margócsy kiváló megfontolásait.) Illyés politikája, Orbán Ottó politikája, s Keményé is (akinek „konzervatív humanizmusáról", vagy – saját szavaival – „konzervatív anarchizmusáról" Bagi Zsolt írt a Bartis–Kemény-kötet kapcsán a *Műút*ban) irreleváns. Amit várhatunk a politikai költészettől (s hadd jegyezzem itt meg, mert a *Puszták népé*vel kapcsolatban félreértésre adott okot: költészeten – talán régiesen – a szépirodalom egészét értem), hogy megnyitja a politikai teret.

Voltaképpen három értelemben beszélhetünk politikáról a művészet közegében. 1. aművészetnek mint minden társadalmi cselekvésmódnak társadalmi-politikai feltételezettsége. Ebben a teljesen általános értelemben minden művészetnek van politikai vonatkozása, Isten neki fakereszt – legyen igaza Parti Nagy Lajosnak és Kálmán C. Györgynek –, talán, végső soron még Tandori Dezső költészetének is; 2. apolitikai döntések, akciók, hatalomgyakorlás, megszerzés stb., az élet politikai megszervezésének közvetlen értelmében. Ebben a teljesen konkrét értelemben is lehet politikai művészetről beszélni, s ekkor propaganda-művészetről, vagy a művészet propaganda-vonatkozásáról van szó, jó vagy rossz értelemben. Mindenki tudja, hogy lehetséges nagyon magasrendű művészet, amelynek direkt politikai céljai vannak a maga idejében; 3. ami voltaképpeni problémánkat a *politikum* jelenti, a politikai tér megjelenítése, a közjóról való cselekvő elmélkedés, diskurzus helye.

A politikai tér a honpolgárok kényszertől ment beszéde és cselekedete. Nincs politikai tér, ahol kényszerítő demagógia van, megfélemlítés, tisztogatás, szolgai alárendelés (ezt nevezik ma kormánypolitikának), de nincs politikai tér ott sem, ahol racionális kényszer szabja meg a politikai cselekvést. A mai, úgynevezett politikai viták az ellenzék részéről gyakran egy kognitív mezőre szűkülnek, és a monologikus érvelés kimerül abban, hogy amit a kormány tesz, az *logikailag* lehetetlen. Az ellenzéki beszéd gyakran az a fajta racionális érvelés, amely kizár minden más lehetőséget, s mint ilyen, természetesen maga is retorikai fogás. S ezt a rossz kormányzás tovább erősíti, talán azért, mert amit elkövet, az *tényleg* lehetetlen. Mindez nem tesz jót a politikai közösség(ek) magára ismerésének.

„De majd fölállok s zúgom nemsokára –". A politikai vers abban az értelemben nem individuális, vagy nem kizárólag individuális, hogy tömeget tesz láthatóvá. Vagy – hogy adózzunk az irodalomelméleti leckének – akkor válik egy vers politikaivá, amikor ez a létesemény megképződik. Méghozzá kettős értelemben. Az első az, ahogyan Illyés és Orbán Ottó verse tápot adott annak a politikai imaginációnak, hogy „nem vagyok magam! / Testvérim vannak" (ha nem is „számos milliók"), hogy az összeverődött sokaság érzéki homogenitása azt szimbolizálja: részt akar venni a politikában, az emberek társadalmi együttélésének megszervezésében. S ez a hatás – mondani sem kell – nem csak a reális tüntető tömegben jöhet létre. Erről mondja Schein Gábor, hogy *„a politikai költészet igazi problémája a »mi«, a közös megképzése"*, s korlátozólag fűzi hozzá: anélkül, *„hogy a beszélő erőszakot tenne a hallgatóján"*. Van azonban más lehetőség is: a Másik(ak) megképzése, a megalázottak és megszomorítottak sokaságának felidézése (ami persze a szolidaritás révén maga is a „mi" létrejöttéhez járul hozzá), anélkül, hogy a politikai költészet

hagyománya szerint a költő képviselni akarná őket. (Ezzel szakított Petri, és Schein meggyőző elemzése szerint Orbán Ottó is.)

Megfordítva: a közéletben való láthatatlanságnak két formája van. Az egyik az a politikától elforduló és a magánéletbe visszavonuló magatartás, amelynek alapvető okai vannak a modernitásban (elvégre az erkölcs és a politika szétválasztásával kezdődik a modern politikai gondolkodás), s amelyet itt most az idiotes-szel jelölök, hogy érzékeltessem valamiképp a súlyát és veszedelmét hazánk társadalmi széthullásának. A másik a némaság és az észrevétlenség világa (ahogyan még jóindulatú emberek számára is életökonómiai okokból szemrevehetetlenné válik a hajléktalan koldus, ha egynek-kettőnek már adott alamizsnát), amely tömegként időnként megjelenik, s amelynek a politika alatti tömege a politika sebe. (Ebben az értelemben tartom egyszerre jelentős művészi és politikai tettnek Fliegauf Bence *Csak a szél* című filmjét.) Az egyik cselekvő antipolitikai választás, a másik apolitikus elszenvedés. Mindkettő érzéki megjelenítésére, poétikai-politikai artikulálására jó ok van: a szabadság, illetve az egyenlőség deficitje. Ebben az értelemben lehetséges a testvériség költészete.

Szétesésről beszélek, a társadalom szövetének szétbomlásáról, amelyhez a rendszerváltás óta minden kormány hozzájárult, vagy legalábbis tehetetlennek bizonyult vele szemben, de amelynek végső, gyalázatos következményeit, az alkotmányos demokrácia visszavételét, és a szegénység nyílt stigmatizálását a jelenlegi adminisztráció vonta le a maga demokratikus fölhatalmazásának megcsúfolásaképp. Ezért nem tartanám túlzásnak, ha egy tragikus költő megismételné valamiképp Ady jeremiádját a „Sírjukban is megátkozott gazok”-ról.

Ám – mint a vitában többen is kifejtették – valószínűleg nem a magyar politikai költői hagyomány fölelevenítése és folytatása lesz a legjárhatóbb út. A legszkeptikusabb megszólaló, Margócsy Istvána felszabadító politikai utópia hiányát említi, s igaza van: váradalom vagy ígéret nem jellemzi a politikai teret. Vári Györgynek ezúttal már kevésbé van igaza – legalábbis számomra, Ernst Bloch valahai rajongó olvasója számára –, amikor ugyanezt „*egy egykorvolt vagy csak eljövendő »normálállapot« kivívásának*” kérdésévé diminuálja, s a politikait egy jól hangzó Heidegger- (Hölderlin-)parafrázissal általános létállapottá légneműsíti.

Bán Zoltán András a felszabadító, karnevaleszk kacagást állítaná az ígéret helyére, s nem csak elmélkedett erről. A *Kalligram* nem valamelyik idei, hanem tavaly májusi számában jelent meg *Fordul a kocka (ógörög operett három felvonásban, előjátékkal)* című műve, amelynek könnyen felismerhető hőse Schmitt Pál és mentora. De hogy egy – teoretikusan – még érdekesebb Schmittről, a Carlról is szó essék (már Bene Sándor is említette), az ő riváliselmélete a politikai térről a barát és az ellenség, vagy újmagyarra fordítva a magunkfajták és a magukfajták mindenkori megkülönböztetéséről és elkerülhetetlen élet-halál harcáról szól. Hiába volt Carl Schmitt Hitler apologétája (szenvedélyes érdeklődéssel Marx, Lenin és a *Történelem és osztálytudat* Lukácsa iránt), sémája egyaránt leírja a jobb- és baloldali politikai romantikát. Az aktuális magyar politikai undor legfőbb oka azonban éppen a megkonstruált belső ellenségek bámulatos fölhalmozódása – szegénységi, faji, szexuális, világnézeti, kulturális, hitbeli, magyarságteljesítményi, gazdasági, jogtudati, köztársasági, fékezői és ellensúlyozói, ombusdsmani, tan-, sajtó- és vallásszabadsági, külföldrefutkosói, károlyistai, lisztferihegyi, liberálisfilozófusi, doktorátusi és ki tudja még hányféle alapon. Joggal merülhet föl „*a kizáró beszéd esztétikai és politikai kritikájának*” lehetősége is (Bárány Tibor), mint az új politikai költészet táptalaja.

Az újabb politikai filozófiai és másfelől esztétikai irodalomban Hannah Arendttől Jacques Rancière-ig és tovább számos megfontolás alapján közelítették egymáshoz a művészet és a politika területét. Határainkon kívül minden művészeti ágban virágzik a politikai művészet. Tavaly egy kamarakiállítás erejéig Budapesten is látható volt az egyik, a régi nagyokkal is bízvást összemérhető óriás, William Kentridge. A László Emese által említett vállalkozást, a *Die Zeit* tavalyi egészéves *Politika & líra* című sorozatát magam is figyelemmel követtem. „...az alkotmányosan kormányozott országokban, a politikai még konfliktus esetén is felismerte, hogy szüksége van olyan emberek és intézmények létezésére,

amelyek fölött nincs hatalma” – mondta Hannah Arendt.

[1] Adandó alkalommal igazolt lehet a tudomány igénye arra, hogy olyan kérdéseket vitasson meg, amelyeket minden tájékozott tizenhárom éves gyermek *tud,* de ez nem az az eset. Nem hiszem, hogy a politikai költészet definiálása, vagy épp ellenkezőleg: definiálhatatlansága melletti érvelés előbbre lendíti a beszélgetést. S nem veszem föl Elek Tibor udvariasan elénk vetett kesztyűjét sem, mert fantomok állnak gondolatmenete hátterében. Az igaz, hogy a mindenkori kánondivatoknak lehetnek kárvallottjai (amelyek aztán előbb-utóbb korrigálódnak; most például éppen Rubin Szilárddal történik ilyesvalami), de ebből legföljebb annyi a tanulság, hogy az aktuális kánonokat nem kell olyan komolyan venni, s főképp nem kell kettős kánonokról fantáziálni szövegszerűség és világszerűség, nyelviség és referencialitás, szabadságelvűség és közösségelvűség hevenyészett (bár – ahogy látom – az utóbbi időben már dogmatizálódott) ellentéte alapján, amelyek kidolgozásában nehéz volna szerepet tulajdonítani Bán Zoltán Andrásnak, nekem vagy akár nemzedékünk egyetlen kanonizáló erejű és hatású kritikusának, Balassa Péternek. Sajnálnám továbbá, ha a jó emlékezetű és szeretetre méltó Nagy Gáspárt a nem létező kettős kánon nevében Petri György váltótársának tekintenénk, mert ebből a korántsem kényszerítő összehasonlításból nem jöhet ki jól. Nagy Lászlóval természetesen egész más a helyzet, az ő költői jelentőségét aligha veszélyezteti Bazsányi Sándor tán csodálata, ámde nem szeretete, ahogy Hörcher Ferenc véli (akinek gondolatmenetével egyébként a legtöbb ponton egyetértek, csak én is azt mondanám, mint Bárány Tibor, hogy a szekértábor-logika legcélszerűbb felszámolási módja az, hogy nem föltételezünk a gyanú hermeneutikája alapján vitapartnerünknél ilyesmit – az persze más eset, ha szöveg is van rá, mint Eleknél). Nagy Lászlónál talán arról van szó, hogy a nagyság és az aktualitás megkülönböztethető egymástól, létezik valamiféle esztétikai parallaxis („a szemlélt tárgy látszólagos eltolódása a megfigyelő elmozdulása, azaz a látószög megváltozása következtében”). Nagy László nem volt politikai költő, politikai „ellenbeszédre” nem törekedett, politikai tartalmai kimerültek az ilyen kérelemben – „Arcukat gyötrelem / széjjel ne szedje, / mikor a földek / forradnak egybe, / ha a csillag foga között / őrlődik a mesgye!” –, de hogy költői ereje, intranzigenciája, „lírai fényűzése” politikai vigaszt is nyújthatott a maga idejében, azt nem vonom kétségbe.

[2] A százezres nagyságrendű kormánypárti tüntetést, az úgynevezett békemenetet is utólag költői összefüggésbe hozták az országot elborító plakátokon, no, nem Illyéssel vagy Orbánnal, az Ottóval, hanem Papp-Váry Elemérnével.